

Homofobie, heterosexismus, diskriminace sexuálních minorit?

Olga Pechová

Homosexuální lidé mnohdy byli a mnohde ještě jsou velmi tvrdě pronásledováni. Tento stav je v prostředí euroamerické civilizace již převážně minulostí. Jedná se však o minulost velmi nedávnou a stále ovlivňující postoje k této minoritě. Ve společnosti tak stále přetrvávají mnohé předsudky v přístupu ke gayům a lesbám stejně jako k transsexuálním (transgender) lidem. Tyto postoje jsou nejen předmětem psychologického výzkumu, ale mohou i přímo ovlivňovat poskytování psychologických služeb.

V odborném tisku i v populárních médiích se mluví nejčastěji o gay mužích, mnohem méně pak o lesbických ženách. Život transsexuálních lidí sice rovněž přitahuje pozornost, avšak v člancích na toto téma převažuje stále spíše bulvární podtón. Velmi specifickým tématem jsou pak bisexuální lidé, neboť existence bisexuality je v české odborné veřejnosti dlouhodobě zpochybňována, byť zejména v anglosaských zemích se o tom tématu mluví v posledních letech poměrně často. Širší veřejnost pak tyto skupiny mnohdy zaměňuje, přičemž v mnoha směrech jsou problémy těchto komunit opravdu společné. V anglosaských zemích se proto rozšířilo používání akronymu LGBT lidé. Ve svém článku se však budu věnovat především homosexuálním lidem, a to vzhledem k tomu, že se jedná o populaci nejpočetnější a také nejlépe zmapovanou.

Cílem tohoto textu je seznámit čtenáře s výsledky dosavadních výzkumů a etických úvah nad situací těchto komunit. Tento úkol však stěžuje nepřiliš přehledná terminologie, jejíž historii a současnost se pokusím stručně popsat v úvodní části. Dále se budu věnovat tomu, co víme o postojích k homosexuálním lidem a k dalším sexuálním minoritám v kontextu sociálního, právního a kulturního vývoje západní civilizace. Na závěr pak soustředím pozornost na možný vliv postojů k těmto menšinám v práci psychologa..

Homofobie...

Nejrozšířenějším termínem používaným v souvislosti s nepřátelskými postoji a chováním vůči homosexuálním lidem je *homofobie*. Ačkoliv existují dobré důvody považovat užívání tohoto slova za nešťastné, přesto se pevně uchytilo v anglickém a v posledních letech i v českém jazyce. Není zcela jasné, kdy a jak se toto slovo poprvé objevilo v psychologické terminologii, ale pravděpodobně k tomu došlo v psychoanalytickém prostředí, a to již v době před první světovou válkou. V soudobém významu však slovo homofobie zavedl až Američan George Weinberg, který začal toto slovo používat údajně v druhé polovině šedesátých let, přičemž ve veřejnou známost se dostalo díky jeho knize *Society and the Healthy Homosexual* z roku 1972.

Poměrně brzy se objevily nesouhlasné reakce poukazující na to, že homofobie odkazuje svým kořenem na fobii čili duševní poruchu. Příčinou této konstrukce slova byl předpoklad, že nepřátelský postoj vůči homosexuálním lidem úzce souvisí s vlastními potlačenými homosexuálními sklony. Tento názor vypadá sice elegantně, avšak je jen těžko prokazatelný mimo jiné proto, že na postojích vůči homosexualitě se podílí řada kulturních a sociálních faktorů. V každém případě se zde rozhodně nejedná o fobii jako klasickou psychopatologickou kategorii. Nejedná se sice o postup zcela neobvyklý, neboť podobně utvářené je i slovo xenofobie, avšak přesto dosti nešťastný a vedoucí k některým nedorozuměním.

Na straně jedné ho považují za urážlivý lidé zastávající názory označované za homofobní, neboť ve svých myšlenkách vycházejí z tradičních náboženských a filosofických dogmat. Na straně druhé se nezdá příliš vhodný ani mnoha aktivistům za práva LGBT lidí. V posledních desetiletích bylo ve Spojených státech amerických mnohokrát úspěšně použito panické obrany jako důvodu pro přiznání nepřičetnosti či snížené přičetnosti při vraždách homosexuálních a transsexuálních lidí. Obhájci argumentovali, že jejich klienti jednali pod vlivem panického strachu z homosexuality. Tato obhajoba se stala zcela běžnou a vedla k řadě skandálních rozsudků, kdy byli osvobozeni či zcela zanedbatelně potrestáni pachatelé nevyprovokovaných násilných činů. V roce 2006 byl ve státě Kalifornie přijat zákon, který výslovně zakazuje soudům přihlížet k tomuto typu obhajoby, avšak v jiných státech USA je tento postup stále využíván, byť s menším úspěchem než dříve.

V odborné literatuře proběhlo již několik pokusů nahradit slovo homofobie jiným výrazem. Objevily se návrhy homosexismus, homonegativism, anti-gay prejudice (anti-gay předsudky), ale žádný z těchto termínů nedosáhl obecného rozšíření. Zdá se tedy, že slovo homofobie již zůstane v našem slovníku, navzdory své zavádějící etymologii. Bylo by však jistě vhodné, kdyby bylo dosaženo alespoň obecnější shody na jeho významu, což však také nebude jednoduché.

... heterosexismus a diskriminace

Dalším problémem spojeným s pojmem homofobie je jeho velmi nejasné vymezení vůči pojmu *heterosexismus*, který je v českých zemích zatím nepříliš známý, avšak v anglofonní literatuře již také běžný. Heterosexismem se rozumí takový přístup, který (obvykle) nevědomě považuje heterosexuální orientaci za jedinou přirozenou či samozřejmou sexuální orientaci. Takový předpoklad je poměrně běžný, neboť lidé se obvykle ptají chlapců, mají-li přítelkyni a jen těžko někoho napadne zeptat se, máš už přítelkyni nebo přítele? Podobně pořadatelé podnikových večírků obvykle nepředpokládají, že jejich zaměstnanci přijdou na večírek s partnerem stejného pohlaví.

Tato situace je poměrně dobře pochopitelná a vyplývá nejen z výrazné převahy heterosexuálních lidí ve společnosti, ale i ze zažitých zvyklostí kultury, ve které byla homosexualita dlouhá staletí prakticky tabu. Zdálo by se tedy logické považovat heterosexismus za čistě neúmyslný a automatický. Bohužel však není taková shoda a mnoho autorů předpokládá, že heterosexismus může být právě tak bezděčný jako vědomý. Dalším rozdílem by mohl být útočný charakter homofobie (homosexuálové mě ohrožují) a spíše obranný charakter heterosexismu (homosexuálové mi nevaří, pokud se nechtějí domáhat práv vyhrazených heterosexuálům respektive heterosexuálním rodinám). V takovém případě by bylo asi vhodnější používat termínu *heteronormativita*, který je přesnější a je rovněž poměrně dosti rozšířen.

Jestliže homofobie a heterosexismus pojednávají primárně o postojích ve smyslu kognitivním a emocionálním, pak pojem *diskriminace* se vztahuje k reálnému chování, které je důsledkem těchto postojů. Zjednodušeně řečeno, diskriminace je také přístup, kdy se jedinci dostává špatného zacházení nikoliv na základě jeho schopností a skutků, ale na základě negativních stereotypů přisuzovaných například jeho rase, národu, pohlaví, sexuální orientaci či pohlavní identitě. Diskriminace může mít podobu omezení přístupu k základním

lidským právům, zaměstnání, bydlení či veřejným službám. Může se také projevat obtěžováním či pronásledováním. Extremním případem jsou pak takzvané zločiny z nenávisti (hate crimes), kdy dochází k násilným útokům motivovaným nesnášlivostí k dané skupině obyvatel.

S pojmem diskriminace se setkáváme zejména v sociálních vědách a v oblasti práva. V minulosti byla diskriminace a pronásledování na základě sexuální orientace běžnou součástí práva většiny evropských zemí, podobně jako byla v mnoha zemích právně zakotvená diskriminace či dokonce pronásledování menšin rasových, etnických či náboženských. Určitým rozdílem však je, že rasová a národnostní tolerance byla v řadě zemí uznávanou hodnotou již v první polovině dvacátého století a po druhé světové válce se stala jednou z priorit Evropského společenství, zatímco tolerance k sexuálním menšinám se jako hodnota objevila později. Teprve od sedmdesátých let se tato myšlenka začala prosazovat v evropském právu, přičemž se stále jedná o ne zcela uzavřený proces.

Zákaz diskriminace na základě sexuální orientace se již stal jednou z významných součástí celoevropsky platných norem v oblasti lidských práv. Stále se však diskutuje o způsobech jeho uplatňování v praxi, přičemž soudy v jednotlivých zemích je posuzují velmi rozdílně a teprve v posledních letech dostávají jednotnější podobu díky precedentním rozsudkům Evropského soudního dvora pro lidská práva. Oblastí velmi spornou pak zůstává aplikace těchto principů na oblast manželského a rodinného práva, přičemž v tomto směru zatím neexistuje na úrovni EU obecnější shoda a jednotlivé státy posuzují tyto problémy velmi odlišně.

Hlavní obtíží při posuzování a prevenci diskriminace je skutečnost, že ač se jedná o jev podle všeho hojně rozšířený, přesto je toho o něm známo dosti málo. Problémem je totiž už jeho samotná definice, neboť zákony počítají s různým zacházením s občany a povolují množství nejrůznějších (mnohdy zcela logických výjimek) z principu rovného zacházení. Ještě horší je to pak z dokazováním toho, že v oněch zákonem sankcionovaných oblastech opravdu došlo k diskriminaci. Diskriminační chování lze většinou více či méně racionálně obhajovat a v reálném životě jsou jen zcela výjimečně k dispozici dva identické případy lišící se pouze přítomností faktoru iniciujícího diskriminaci.

Postoje

Postoje k homosexuálním lidem jsou poměrně dobře prozkoumanou oblastí. V tomto směru proběhlo ve světě množství výzkumů, které odhalily některé základní sociodemografické faktory ovlivňující postoje k homosexualitě i velkou míru diference mezi jednotlivými národy a kulturami. V oblasti euroamerické civilizace se jako základní faktory ukázaly pohlaví respondentů, jejich vzdělání, náboženské přesvědčení, velikost místa bydliště a věk. Obecně jsou tedy k homosexualitě tolerantnější ženy než muži, vzdělanější lidé více než lidé méně vzdělaní, lidé bez vyznání více než lidé věřící a lidé z velkých měst více než z malých obcí. Postoje k homosexualitě také korelují s celkovou mírou konzervativního či liberálního přesvědčení a osobním kontaktem s příslušníky této minority. Lidé všeobecně liberální jsou více tolerantní stejně jako lidé, kteří znají osobně nějakého homosexuálního člověka.

Pokud se týče věku, tak obecně jsou tolerantnější lidé mladší než starší, avšak s jednou zásadní výjimkou. Lidé pod dvacet let jsou méně tolerantní než lidé ve věkové skupině mezi dvaceti a třiceti lety. Celkový rozdíl mezi postoji mladších a starších osob lze vysvětlit prudkou změnou v informovanosti o homosexualitě, ke které došlo v posledních desetiletích. Naopak méně tolerantní postoje osob mladších dvaceti let lze interpretovat jako důsledek jejich nejistoty v oblasti vlastní sexuální orientace a s tím související ostřejší vymezení vlastní identity.

Výše uvedené faktory se projeví i ve výzkumech postojů k sexuálnímu chování prováděných v Československu a později v České republice. Průzkum na standardizovaném vzorku naší populace byl poprvé proveden koncem osmdesátých let, který byl po pěti letech opakován. V roce 1998 na tuto studii navázal výzkum Weisse a Zvěřiny (2001). Kromě toho bylo realizováno i několik dalších studií na menších vzorcích populace, které rovněž potvrdily platnost výše uvedených faktorů.

Na význam kulturních a národních rozdílů poukázal mimo jiné jeden z nejnovějších průzkumů na toto téma, který byl proveden v roce 2006 a zjišťoval postoje občanů jednotlivých členských států Evropské unie. Dotazy byly směřovány na konkrétní politická témata spojená s právy homosexuálních lidí. Ukázalo se, že v těchto otázkách existuje významný rozdíl nejen mezi jednotlivými státy, ale i velmi zásadní rozdíl mezi západní Evropou (staré členské země) a většinou nových členských zemí.

S tvrzením „Homosexuální manželství by měla být povolena v celé Evropě“ souhlasilo pouze 44% obyvatel EU. Rozdíly v odpovědích však byly velmi výrazné. Nejliberálnější postoje vykazovali obyvatelé skandinávských zemí a Beneluxu. V Nizozemí souhlasilo s tímto tvrzením 82% obyvatel, ve Švédsku 71%, v Dánsku 69% a v Belgii 62%

obyvatel. Naopak velmi konzervativní postoje byly patrné u obyvatel jihovýchodní Evropy a také v bývalých státech sovětského bloku. V Lotyšsku souhlasilo s tímto tvrzením pouze 12% obyvatel, na Kypru 14%, v Řecku 15% a v Polsku a Litvě 17% obyvatel. Je jen málo jiných otázek, ve kterých existuje taková velká diference mezi jednotlivými státy EU.

Zásadním problémem všech výzkumů postojů k homosexualitě je skutečnost, že při otázkách směřovaných obecně na homosexualitu si většina mužů i žen mezi respondenty představí mužskou homosexualitu. Tímto faktem také někteří autoři vysvětlují rozdíl mezi pohlavími v míře tolerance homosexuality, neboť jestliže u žen je míra tolerance k mužské a ženské homosexualitě zhruba stejná, tak u mužů se v odpovědích objevuje významný rozdíl mezi postoji k těmto dvěma fenoménům.

Dalším zásadním problémem výzkumu postojů je fakt, že jejich výsledky jsou jen částečně prediktivní pro oblast chování. Tento obecný jev lze však spíše konstatovat a jeho příčiny odhadovat než nějak zkoumat, protože u osob jednajících v rozporu se svými postoji lze očekávat nízkou míru spolupráce a naopak masivní zapojení obranných mechanismů. Rovněž příčiny a průběh změny postojů v této oblasti jsou jen omezeně postiženy dosavadními výzkumy, ačkoliv právě otázka změny postojů je velmi důležitá jak pro teorii postojů, tak pro její praktické aplikace.

Specifickou otázkou jsou pak postoje k transsexualitě, které jsou mnohem méně zmapovány. Výzkumy však naznačují, že v některých zemích je transsexualita v obecné rovině tolerována stejně či dokonce více než homosexualita. Ve chvíli, kdy se postoje stávají konkrétnějšími, však míra tolerance výrazně klesá. Pokud se týče zkušenosti s diskriminací, tak tam je patrná vyšší míra zkušenosti s tímto jevem, což lze pravděpodobně připsat zejména relativně snadné identifikovatelnosti transsexuálních lidí.

Diskriminace sexuálních minorit a psychologie

Lze se pravděpodobně shodnout na tom, že téma diskriminace sexuálních minorit a předsudků vůči nim je tématem zajímavým, avšak podle některých je poněkud vzdálené psychologii. Dalo by se tak soudit především podle faktu, že v soudobé psychologii je otázka výskytu diskriminace a zejména pak jejího průběhu a dopadů jen velmi málo reflektovaná. Přitom se jedná o téma, se kterým se mohou psychologové u svých klientů poměrně běžně setkávat, a proto by bylo jistě dobré otevřít na toto téma diskusi. Jestliže však v oblasti postojů k LGBT

lidem bylo provedeno množství zajímavých výzkumů, tak samotný jev diskriminace se zatím psychologickému zkoumání daří postihnout mnohem hůře.

Relativně velký pokrok byl v tomto směru učiněn v USA, i když většina studií se zaměřuje především na kvantitativní data, zatímco samotné mechanismy diskriminace je mnohem těžší popsat. V České republice byl v tomto směru zatím jediným významným počinem velmi zajímavý výzkum týkající se diskriminace homosexuálních lidí publikovaný Procházkou a kol. (2003). Jednalo se o součást většího výzkumného projektu zaměřeného na deset zemí přistupujících k EU. Potěšující zprávou je skutečnost, že Česká republika vykazovala ve srovnávání s ostatními přistupujícími státy jen relativně malou míru zkušenosti s diskriminací, ačkoliv stále zůstává diskriminace relativně častým jevem. Zároveň je však třeba brát tyto údaje s určitou rezervou vzhledem k nemožnosti použít standardizovaný vzorek populace. Rovněž je škoda, že při výzkumu byly pominuty problémy transsexuálních lidí.

Není bohužel v možnosti mého článku popsat všechny faktory, které se pravděpodobně podílejí na zranitelnosti jednotlivých segmentů LGBT populace diskriminací. Chtěla bych však upozornit, že diskriminační chování může vést k významným problémům sociálním i psychickým. Jistě není většinou v možnostech psychologa (a mnohdy ani klienta) rozlišit skutečnou diskriminaci od domnělé, přesto by bylo nanejvýš vhodné přistupovat k tomuto tématu s maximální citlivostí. V poslední době je reálný výskyt diskriminace homosexuálních lidí poněkud zastíněn diskusí o internalizované homofobii čili zvnitřnělému nepřátelství vůči homosexuálním lidem. To je jistě významné téma, ale bylo by opravdu chybou označovat vždy pocit diskriminace či pronásledování za projev vnitřní nevyrovnanosti klienta.

V posledních letech učinili významný pokrok ve zkoumání těchto interakcí mezi klientem, psychoterapeutem a společností analyticky orientovaní myslitelé. Není bohužel možné popsat alespoň rámcově všechny významné počiny v tomto směru, a proto bych chtěla zájemcům alespoň doporučit některé práce autorů jak starší generace (Friedmann, Murmor) a zejména pak mladších autorů spojených s periodikem *Studies in Gender and Sexuality*, z nichž je u nás nejznámější Stephen Mitchell. Velmi pozoruhodným příspěvkem k této diskusi byl rovněž výzkum postojů analytických psychoterapeutů, který realizovali Lingiardi a Capozzi (2004).

Specifickou otázkou jsou postoje pracovníků pomáhajících profesí k homosexualitě a eventuální diskriminaci při poskytování jejich služeb. Takový jev je v praxi velmi těžké prokázat nebo vyvrátit a v ČR k tomuto tématu neexistuje žádný relevantní výzkum.

Pozoruhodnou a unikátní studii na toto téma realizovali v devadesátých letech američtí analytici Lilling a Friedmann (1995). Zaměřili se na tendenci psychoterapeutů posuzovat jedince podle jejich sexuální orientace. Několika stům analyticky orientovaných psychoterapeutů byly rozeslány dva popisy klinických případů a byli požádáni o stanovisko k těmto případům a jejich diagnostické zhodnocení.

Jeden případ vždy popisoval osobu s lehčími psychickými obtížemi a druhý případ osobu se závažnějšími problémy. Následně byli vytvořeny dvě shodné sady těchto případů, které se lišily pouze tím, že v jednom z nich byly osoby identifikovány jako homosexuální a v druhé jako heterosexuální, a to výhradně prostřednictvím jména jejího partnera. Polovině respondentů byla poslána sada případů identifikující klienty jako homosexuální, zatímco druhé polovině respondentů byla poslána dvojice případů identifikující klienty jako heterosexuální. Studie ukázala, že oslovení psychologové měli tendenci uvádět u klienta se stejnopohlavním partnerem více závažné diagnostické hodnocení. Tato tendence byla však mnohem výraznější v případě klienta se závažnějšími příznaky. Výsledky tohoto výzkumu sice není možné přeceňovat vzhledem k tomu, že odpověděla pouze desetina respondentů (celkem 82 osob), avšak vzhledem k tomu, že diskriminaci či percepční zkreslení při vnímání homosexuálních klientů lze zkoumat velmi obtížně, je možné tyto výsledky považovat za velmi zásadní důvod k zamyšlení.

Homosexuální lidé prezentovaní v médiích však obvykle navozují představu mladých, atraktivních, inteligentních a komunikativních lidí. To může vést ke zkreslení úsudku a falešnému předpokladu, že tyto vlastnosti jsou pro homosexuální lidi charakteristické. Výsledky americké studie naznačují, že naprostá většina respondentů nemá problém akceptovat homosexualitu u klienta s drobnými obtížemi. Pokud se však mezi klienty objevují lidé se značnými psychickými a sociálními problémy, může být poměrně snadno jejich sexuální orientace chápána jako něco patologického či patologií výrazně ovlivněného.

Zahraniční studie rovněž ukazují, že značná část homosexuálních lidí již nepocítí uje svoji sexuální orientaci ani jako psychický ani jako sociální problém. Zatím jen k malému zlepšení však došlo u řady okrajových skupin, zejména u takových, které lze označit jako dvojité minoritní (double minority). Jedná se například o homosexuální lidi se zdravotním postižením či patřící k etnickým menšinám. Podobně je tomu i u starší generace homosexuálních lidí, která je často stále pod vlivem špatných zkušeností z období formování jejich identity. Právě tito lidé přitom potřebují podporu pracovníků pomáhajících profesí

nejvíce. Lze se domnívat, že nabídka adekvátních služeb pro tuto nezanedbatelnou skupinu obyvatel stále chybí a je velkou výzvou pokusit se tuto mezeru poznat a zaplnit.

Výbor z použité literatury:

HEREK, G. (Ed.) (1998): *Stigma nad sexual orientation: Understanding prejudice against lesbians, gay men, and bisexuals.* Thousand Oaks, Sage Publications.

JANOŠOVÁ, P. (2000): *Homosexualita v názorech současné společnosti.* Praha, Karolinum.

LILING, A. H., FRIEDMAN, R.C. (1995): *Bias toward gay patients by psychoanalytic clinicians: An empirical research.* *Archives of Sexual Behavior.* Vol.24, No.5, 563-570.

LINGIARDI, V., CAPOZZI, P. (2004): *Psychoanalytic attitudes towards homosexuality.* *International Journal of Psychoanalysis.* 2004; 85:137-158.

ONDRISOVÁ, S., HERETIK, A., ŠÍPOŠOVÁ, M. (1999): *Homofóbia-dosledky pre psychoterapiu.* *Česká a slovenská psychiatrie* 95, 135-141.

PROCHÁZKA, I., JANÍK, D., HROMADA, J. (2003): *Společenská diskriminace lesbických žen, gay mužů a bisexuálů v ČR.* Praha. *Gay iniciativa v ČR.*

WEISS, P., ZVĚŘINA, J. (2001): *Sexuální chování v ČR – situace a trendy.* Praha, Portál.

PhDr. Olga Pechová vystudovala psychologii na FF UP v Olomouci. Jejím dlouhodobým odborným zájmem jsou sexuální minority a na toto téma také obhájila rigorózní práci. Rok pracovala v oblasti pedagogicko-psychologického poradenství a od září 2006 působí na Katedře psychologie FF UP v Olomouci.

